

PÁSZKA IMRE ÁGOSTON*

**A kulturális örökség rombolása mint háborús
bűncselekmény: az Iszlám Állam pusztítása
a Közel-Keleten**

Bevezetés

A Közel-Kelet gazdag történelemmel rendelkezik, aminek egyik ismertetőjele kulturális örökségének sokszínűsége, mely különböző civilizációk emlékét őrzi. Ugyanakkor ez a térség a mai napig több fegyveres konfliktus helyéül szolgál. A fegyveres konfliktussal pedig törvényszerűen jár együtt a kulturális javak fosztogatása és rombolása. Utóbbira rendszerint erőfitogtatás céljából, de vallási okoktól motiváltan is sor kerülhet. 2001-ben a tálib csapatok az afganisztáni Bamiján-völgyben található Buddha szobrokat pusztították el ilyen indítatásból. A támadás akkor nagy visszhangot kapott, hiszen azelőtt nemigen került sor az UNESCO¹ által a Világörökség részévé nyilvánított értékek vallási okokból történő, célzott rombolására.

A közelmúltban a Közel-Keleten kialakult fegyveres konfliktusok nem csak emberi áldozatokkal jártak, hanem az emberiség kulturális örökségében is visszafordíthatatlan károk keletkeztek. Elsősorban Irak és Szíria értékei vannak folyamatos veszélynek kitéve, ezért tanulmányom fő tárgyát az ezen országokban található kulturális javak képezik. Veszélyeztettségük főként annak volt köszönhető, hogy a rombolásban élen járó Iszlám Állam (ISIS) ebben a térségben szerzett jelentős területeket. Az ISIS cselekményeit azzal indokolta, hogy a megrongált, elpusztított tárgyak és műemlékek az iszlámmal össze nem egyeztethető, hamis istenek bálványozására szolgálnak, ám a cselekmények tényleges célja inkább az erőfitogtatás.² Hiszen a hivatkozott vallási szemlélet nem akadályozza meg a terroristaszervezetet abban, hogy egyes darabokat értékesítsen, s ezáltal tevékenysége finanszírozásához szükséges bevételeinek nagy része ebből származik.

A kulturális örökség védelmét több nemzetközi egyezmény is elősegíti. Mielőtt a tanulmány témája szempontjából releváns szerződéseket bemutatom, a kulturális javak és a kulturális örökség fogalmának viszonyával foglalkozom. Ezt követően képet adok arról, milyen

* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Témavezetők: Prof. Dr. Blutman László és Dr. Schiffner Imola.

¹ Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete. (továbbiakban: UNESCO)

² <http://valasz.hu/vilag/miert-rombol-az-islam-allam-110378> (2018. 06. 05.)

károkat okoztak a fegyveres konfliktusok az Irak és Szíria területén található értékekben. Végezetül azt vizsgálom, milyen lehetőségek állnak rendelkezésre a kulturális örökséget rombolók felelősségre vonására, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten, itt szólva arról is, hogy e deliktumot az utóbbi évtizedekben a különböző nemzetközi büntetőbíróságok statútumai a háborús bűncselekmények egyik nevesített formájaként szabályozzák.

Kulturális javak vagy kulturális örökség?

A következőkben azt vizsgálom, hogy a tanulmány tárgyául szolgáló értékek védelmével foglalkozó egyezményekben használt két fogalom, a kulturális javak és a kulturális örökség, milyen viszonyban áll egymással. Azért tartom ezt fontosnak, mert jogilag gyakran tesznek köztük különbséget, és a nemzetközi szerződések sem egységesen használják ezeket, így félreértések alapjául szolgálhatnak.

Az 1954-es, a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén történő védelmét szabályozó hágai egyezmény 1. cikke deklarálja a kulturális javak fogalmát. Eszerint ezeknek három fajtáját különböztetjük meg: a népek kulturális örökségére nézve nagy jelentőségű ingó vagy ingatlan javak (pl. művészeti vagy történelmi emlékek); azok az épületek, melyek az ingó javak megőrzésére vagy kiállítására szolgálnak (pl. múzeumok), és az ilyen épületekhez tartozó ingó javak; végezetül pedig a kulturális javak nagyobb számát befogadó „műemlék központok”.

Az 1970-ben, az UNESCO keretében, Párizsban elfogadott, a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló egyezmény szintén az előző terminológiával él, azonban eltérő fogalmat használ, mint a hágai egyezmény. A szerződés értelmében kulturális javak azok, „melyeket az egyes Államok egyházi vagy világi okokból, kifejezetten úgy jelölnek meg, hogy azok régészeti, őstörténelmi, történelmi, irodalmi, művészeti vagy tudományos szempontból fontosak”. A definíciót egy felsorolás követi: a kulturális javak körébe tartoznak pl a történelmi vonatkozású tárgyak és a művészeti alkotások.³

Az 1972-ben, szintén Párizsban megkötött, a világ kulturális és természeti örökségének védelméről egyezmény (Világörökségi Egyezmény) már a kulturális örökség fogalmát használja. Három kategóriáját állítja fel ennek: emlékművek, épület-együttesek és helyszínek. Ezekben az a közös, hogy mindegyik „kiemelkedő egyetemes értékű”.⁴ Ebből tehát látható, hogy a kulturális örökség különlegességét annak értéke adja, mely az egész emberiség számára kiemelkedően jelentős.

A három szerződést összehasonlítva azt láthatjuk, hogy míg a hágai egyezmény mind az ingó, mind az ingatlan értékek védelmére megfogalmaz szabályokat, addig az 1970-es szerződés főleg előbbiekre, a Világörökségi Egyezményt pedig utóbbiakra helyezi a hangsúlyt. A kulturális javak és a kulturális örökség viszonyát vizsgálva pedig kitűnik, hogy utóbbi az újabb keletű, és egyben tágabb meghatározás – hiszen bele tartoznak a kulturális javak és a szellemi kulturális örökséget alkotó értékek is –, míg a kulturális javak fogalom szűkebben értelmezendő, és egy-egy – akár ingó, akár ingatlan – értéket értünk alatta.

Végezetül fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy kulturális örökség alatt nem csak az UNESCO Világörökségi Listáján szereplő értékeket értem, hanem az azon nem szereplő, de jelentősége miatt ebbe a kategóriába tartozó javakat is.

³ 1970-es párizsi egyezmény 1. cikk.

⁴ 1972-es párizsi egyezmény 1. cikk.

A szabályozás története és jelene

A kulturális örökség bárminemű védelmének nemzetközi egyezményekben történő szabályozása csak a II. világháborút követően került igazán előtérbe. Ezt megelőzően ilyen szerződések elfogadására azért nem került sor, mert a kulturális javak fegyveres konfliktus idején való pusztulását a harcokkal együtt járó, elkerülhetetlen következményének tartották.⁵ Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy próbálkozások sem történtek az oltalom érdekében. A védelem szükségességének hangjai a 18. században lettek egyre hangosabbak. Többek között a kor egyik híres svájci jogásza, Emmerich de Vattel is szót emelt a kulturális javak fegyveres konfliktus idején történő pusztítása ellen. Álláspontja szerint a katonai stratégiának kell változnia az ilyen helyzetek elkerülése érdekében. A hasonló vélemények akkor kaptak igazán nemzetközi támogatást, amikor egy német-amerikai katona, Francis Lieber kodifikálta a harctéri szabályokat az északi haderők számára az amerikai polgárháború idején. A Lieber Kódex egyfajta kézikönyv volt, ami Abraham Lincoln aláírását követően általános parancsi formát nyert. Azért fontos itt kiemelni, mert ez volt az első kodifikációs kísérlet a kulturális javak védelmére is.⁶ A Kódex egyébként büntető rendelkezéseket is tartalmazott a fegyveres konfliktus idején a javakat rombolók ellen, ráadásul esetenként igen súlyosakat: akár halálbüntetéssel vagy más súlyos büntetéssel is sújtható volt az elkövető, a rongálás súlyának megfelelően.⁷ Lieber munkáját az is különlegessé tette, hogy megkülönböztette az olyan, köztulajdonban álló javakat, mint a gyűjtemények és művészeti alkotások, az egyéb, szintén köztulajdonban lévő tárgyaktól, melyekre háború idején is a „rendes” szabályok vonatkoznak.⁸

A nemzetközi szintű védelem kialakításának kezdőlépéseit az 1899-es és 1907-es hágai konferenciákon elfogadott, a szárazföldi háború törvényeit és szokásait szabályozó egyezmények tették meg. Kulturális örökségvédelmi szempontból az 1899-ben elfogadottak közül a II. szerződést kell megemlíteni, ami tilalmazta, hogy a megszálló hatalom fosztogassa, elkobozza a kulturális javakat, illetve rombolja a vallási, jótékonyági, oktatási, művészeti és tudományos intézményeket.⁹ Ezek a rendelkezések azonban kezdetlegesnek mondhatók, ezért továbbfejlesztésüket az 1907-es konferencián elfogadott IV. egyezmény tette meg. A dokumentum a 27. cikke már tartalmazza vallási, tudományos vagy történelmi műemlékek védelmét ostrom vagy bombázás esetére. E rendelkezés azonban több hiányosságban is szenved, melyek közül a legszembetűnőbb az, hogy a védelemnek csupán egy enyhébb fokát biztosítja, hiszen úgy fogalmaz, hogy az említett javakat annyira kell oltalmazni „amennyire csak lehetséges”. Az egyezmény azonban azt is kimondja, hogy a védett értékeket szándékosan rongálók ellen büntetőeljárást kell lefolytatni.¹⁰

A kulturális örökség védelmének kidolgozása tehát megkezdődött, azonban a hágai egyezmények az európai államok széleskörűen ratifikációja ellenére sem tudtak kielégítő vé-

⁵ FINCHAM, Derek: Intentional Destruction and Spoliation of Cultural Heritage. *U.C. Davis Journal of International Law & Policy* Vol. 23., 2 (2017) 153.

⁶ FINCHAM, 2017. 160-161.

⁷ Lieber Kódex 44. cikk.

⁸ GERSTENBLITH, Patty: The Destruction of Cultural Heritage: A Crime against Property or a Crime Against People? *The John Marshall Review of Intellectual Property Law* Vol. 15., 3 (2016) 339.

⁹ 1899-es II. hágai egyezmény 23., 28. és 47. cikkek.

¹⁰ 1907-es IV. hágai egyezmény 56. cikk.

delmet nyújtani. Főleg a II. világháború alatt került sor olyan mértékű pusztításra,¹¹ mely új szabályozás igényét vetette fel.

Emiatt fogadták el az államok az UNESCO gondozásában az 1954-es hágai egyezményt és annak jegyzőkönyveit, a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén történő védelméről. E szerződés békeidő esetén is azt a kötelezettséget ruházza az államokra, hogy az általuk szükségesnek vélt rendelkezéseket a területükön található kulturális javak védelme érdekében, egy előre látható fegyveres konfliktus esetére.¹² Az egyezmény jelentőségét az adja, hogy meghatározza a kulturális javak fogalmát, elkülönítve az ingó és ingatlan értékeket. Emellett kötelezi az államokat, hogy ne telepítsenek katonai létesítményt vagy felszerelést kulturális javak közelébe, valamint védi azokat a lopás és fosztogatás ellen.¹³ Az esetleges rongálást csak az imperatív katonai szükség indokolhatja, azaz amikor szemben álló fél haderejének gyengítése érdekében, a nemzetközi humanitárius jog által egyébként nem tiltott cselekmények megtétele szükséges.¹⁴

Az egyezményhez két kiegészítő jegyzőkönyvet is fűztek, melyek közül második – az 1999-ben elfogadott – a nagyobb hatású: ez hivatott a szerződés hibáinak orvoslására.¹⁵ A jegyzőkönyv rendelkezéseket tartalmaz belső fegyveres konfliktus esetére is, illetve kötelezi az államokat, hogy a szabályokat megszegőket büntetőjogilag vonják felelősségre. Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy az 1954-es hágai egyezmény és jegyzőkönyvei nem voltak sikeresek. Kevés állam ratifikálta őket, valamint számos kérdést nyitva hagynak: pl. a belső fegyveres konfliktus fogalmát nem részletezik, valamint nem tartalmazznak szabályokat arra az esetre sem, ha a konfliktusban egy, államnak nem tekinthető szereplő is részt vesz. Az elkövetők felelősségre vonását pedig a nemzeti bíróságokra hagyja, ami ugyancsak problémás kérdéseket vet fel az olyan országok vonatkozásában, melyek igazságszolgáltatási rendszere valamilyen oknál fogva nem működik megfelelően.¹⁶

Szintén a kulturális javak oltalmát szolgálja az 1970-es UNESCO-egyezmény, mely azok jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona átruházásának megakadályozását és megelőzését hivatott elősegíteni. A szerződés azt a kötelezettséget rója az államokra, hogy a tilalmakat megszegőkkel szemben alkalmazzanak büntető vagy szabálysértési szankciókat.¹⁷ Mint az nevéből is látszik, az egyezményt főként arra tervezték, hogy a művészeti alkotások és kulturális tárgyak piacát jogszerű keretek között tarthassák.¹⁸

Az UNESCO keretében fogadták el az 1972-es Világörökségi Egyezményt is. Létrejött annak köszönhető, hogy ebben az időszakban az ENSZ már felismerte, hogy kulturális örökséget alkotó dolgok az egész emberiség örökségét képezik. Az egyezmény hatására,

¹¹ Itt elegendő pl. az olaszországi Monte Cassino kolostorban esett károokra gondolni. A VI. században alapított kolostor a német védelmi vonalak része volt, az amerikai légierő pedig szinte porig rombolta.

¹² LOSTAL, Marina: Syria's World Cultural Heritage and Individual Criminal Responsibility. *International Review of Law* Vol. 1., (2015) 8.

¹³ 1954-es hágai egyezmény 4. cikk.

¹⁴ <https://casebook.icrc.org/glossary/military-necessity> (2018. 06. 03.)

¹⁵ A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló 1954. évi hágai egyezmény második kiegészítő jegyzőkönyve (1999).

¹⁶ BREN, Whitney: Terrorists and Antiquities: Lessons Learned from the Destruction of the Bamiyan Buddhas, Current ISIS Agression, and a Proposed Framework for Cultural Property Crimes. *Cardozo Arts & Entertainment Journal* Vol. 34., 1 (2016) 223-224.

¹⁷ PAULOVICS Anita: *A kulturális javak védelme a nemzetközi összehasonlítás tükrében*. Bóbor Kiadó, Miskolc, 2003. 153-156.

¹⁸ VLASIC, Mark V. – TURKU, Helga: Protecting Cultural Heritage as a Means for International Peace, Security and Stability: The Case of ISIS, Syria and Iraq. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* Vol. 49., 5 (2017) 1392.

1982-től vezetik a Világörökségi Listát,¹⁹ melyen azokat a javakat tartják számon, melyek kiemelkedőek és egyetemes értékűek. Minden állam a Világörökségi Bizottság rendelkezésére bocsátja a területén lévő, a kulturális örökség részét képező javak jegyzékét, ezek közül pedig a Bizottság dönti el, melyek szerepelhetnek a Listán. Fontos megemlíteni az ún. „Vörös Listát”, melyen azok a javak szerepelnek, amiket a megsemmisülés vagy rombolás veszélye különös mértékben fenyeget. Továbbá az egyezmény révén jött létre a Világörökségi Alap, mely a Világörökségi Listán található javak védelmére fordítandó pénzügyi letétet jelent.²⁰

Továbbá a kulturális értékek nemzetközi büntetőjogi szinten is védelemben részesülnek, hiszen a Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC) létrehozó, 2002. július 1-je óta hatályos Római Statútum a 8. cikkében, a háborús bűncselekmények között szól a kulturális örökség rombolásáról. Ez igen komoly védelmet jelent ezen értékek számára, hiszen az ICC joghatósága a nemzetközi közösséget érintő legsúlyosabb deliktumokra terjed ki, melybe ennek következtében már a kulturális örökség rombolása is beletartozik, még ha nem is önálló deliktumként.

A Statútum szerint a háborús bűncselekmények egyik fajtája a fegyveres konfliktus szabályainak és szokásainak megsértése. Ezek közé tartozik a szándékos, irányított támadás olyan épületek ellen, melyek vallási, oktatási, művészeti, tudományos vagy jótékonyági célt szolgálnak, ideértve a történelmi emlékműveket is. Továbbá, a dokumentum általánosabban fogalmaz akkor, amikor tiltja a tulajdon nagymértékű elpusztítását vagy eltulajdonítását, melyet nem indokolt katonai szükség. A Római Statútum előnye, hogy joghatóságot biztosít a Nemzetközi Büntetőbíróság számára mind belső, mind nemzetközi fegyveres konfliktus esetén.²¹ Hátránya viszont, hogy e joghatóságot az ICC csak akkor tudja gyakorolni, ha a jogsértő állam ratifikálta a Statútumot, vagy ha a jogsértő magatartás egy olyan állam területén történt, mely tagja az egyezménynek.²² Mivel sem Szíria, sem Irak nem ratifikálta a szerződést, a területükön elkövetett rombolás eseteiben a Nemzetközi Büntetőbíróságnak nincs joghatóságra eljárni.

A kulturális örökség helyzete az Iszlám Állam által fenyegetett területeken

Irak

Irak öt, a Világörökségi Listán szereplő műemlékkel büszkélkedhet, melyek közül négy számít „tiszta” kulturálisnak,²³ illetve további tizenegy érték szerepel a „vöröslistán”. Az iraki kulturális örökség az utóbbi évtizedekben – köszönhetően a különböző fegyveres konfliktusoknak – szinte mindig veszélynek volt kitéve. 2003-ban nagy visszhangot keltett, amikor kiderült, hogy az amerikai csapatok az invázió során kifosztották a bagdadi Irak Múzeumot, továbbá más kulturális gyűjteményeket is fosztogattak és felégették. Ezek között olyan értékek is voltak, melyek időszámításunk előtt két-hárromezer évvel keletkeztek.²⁴ Azonban ehhez hasonlítva az Iszlám Állam sokkal nagyobb mértékű pusztítást vitt véghez. Tevékenysége következtében, a már említett, a Világörökségi Listán szereplő javak közül

¹⁹ <https://whc.unesco.org/en/list/> (2018. 06. 03.)

²⁰ PAULOVICS, 2003. 158-164.

²¹ FINCHAM, 2017. 181.

²² MURPHY, Ray: *International Criminal Accountability and the International Criminal Court*. 2005. 8. https://www.files.ethz.ch/isn/10699/doc_10730_290_en.pdf (2018. 06. 05.)

²³ A kulturális világörökség részét képezi az erbili fellegrvár, valamint Assur, Szamarra és Hatra városai. A „kevert” világörökség része a dél-iraki Ahwar, mely kulturális és természeti szempontból is jelentős. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/iq> (2018. 06. 05.)

²⁴ GERSTENBLITH, 2016. 354-355.

három is a Vörös Listára került, azaz kiemelkedő veszélynek van kitéve. Az ISIS szisztematikusan rombolta és fosztogatta Irak kulturális örökségét. Komoly károkat szenvedtek a Mosul városában található műemlékek, melyeket a radikális szervezet tagjai léghalápáccsal semmisítettek meg. Ezek között hatezer éves darabok is voltak.²⁵ Szintén a pusztítás áldozata lett Jónás próféta feltételezett sírhelye is.²⁶

A Világörökség részét képező értékek közül megsemmisült Hatra városa, amit még Nagy Sándor utódai alapítottak, később pedig ez lett az első arab királyság fővárosa. Ennek köszönhetően építésze ötvözte a görög, a római és a keleti stílusjegyeket. Hatra példája az egyik, ami kiválóan megdönti az ISIS azon érveit, hogy vallási okokból rombol, hiszen a város a korai iszlám egyik legfontosabb központja volt. Emellett az Iszlám Állam tagjai bulldózerekkel és célzott robbantásokkal semmisítették meg a világörökségi várólistán szereplő Nimrudot, mely már a Krisztus előtti XIII. században is létezett, és egykor az Asszír Birodalom fővárosa volt. Meg kell még említenünk Khorsabad ősi városát, mely ugyan nem a Világörökség része, de számos értékes dokumentumot őriztek itt, melyek a település építészeti különlegességének titkát rejtették, ennél fogva pedig jelentős kulturális értéket hordoztak magukban. Az Iszlám Állam cselekményei nyomán Khorsabad, és az említett írott javak is komoly károkat szenvedtek.²⁷

Szíria

Szíria páratlan kulturális örökséggel rendelkezik. Az itteni kulturális javak eredete a bronzkorig nyúlik vissza, és igencsak sokszínűnek mondható.²⁸ Az ország hat, a Világörökségi Listán szereplő műemlékkel dicsekedhet, illetve további tízenkettő van várólistán.²⁹ A Világörökség részét képező valamennyi érték jelenleg a kiemelkedően veszélyeztetett kategóriába sorolandó. Mind az Arab Tavasz következtében kialakult polgárháború során, mind pedig az Iszlám Állam ellen folytatott harcok folyamán keletkeztek károk az ország kulturális örökségében. Ebből mindegyik oldal kivette a részét, de a legnagyobb pusztítást kétségkívül az ISIS okozta, mely az irakihoz hasonlóan, szisztematikusan és célzottan támadta a műtárgyakat és műemlékeket.

Az Iszlám Állam harcosai az egyik legnagyobb kárt Palmira romjaiban okozták, mely az Ókor egyik kulturális központjának számított. Amikor pedig a romok épségéért felelős egyik vezető archeológus nem volt hajlandó elárulni, hol található a legértékesebb ingó javak, nyilvánosan lefejezték.³⁰ A híradásokban ugyanakkor legtöbbit az aleppói harcok szerepeltek. Itt az ősi belváros nagy része, köztük a középkori oszmán piac és a Nagy Mecset is súlyos károkat szenvedett. Azonban nem csak az ISIS rombolta a szíriai kulturális örökséget: a köztársasági csapatok a keresztiesek egyik középkori erődjét, a Crac des Chevaliers-t bombázták, és okoztak benne jelentős károkat. Szintén Assad csapatai felelősek több mű-

²⁵ SINGER, Graciela Gestoso: *ISIS's War on Cultural Heritage and Memory*. Museodata–Heritage, 2015. 4-5. http://www.museodata.com/descargas/Isis_Against_World_Heritage.pdf (2018. 03. 16.)

²⁶ VLASIC–TURKU, 2016. 1389.

²⁷ HILL, Caitlin V.: Killing a Culture: The Intentional Destruction of Cultural Heritage in Iraq and Syria under International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law* Vol. 45., 1 (2016) 198-199.

²⁸ A teljesség igénye nélkül: az ország területén görög, római, bizánci, perzsa, oszmán és kereszties kulturális javak is megtalálhatóak.

²⁹ A kulturális világörökség részét képezi: Damaszkusz, Aleppo és Boszra ősi városai, Palmira romjai, a Crac des Chevaliers és a Szaladin-citadella, valamint Észak-Szíria ősi falvai. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/sy> (2018. 06. 05.)

³⁰ HILL, 2016. 197.

emlék megrongálásért Aleppóban, sőt, ők tették katonai célponttá a palmirai romokat is, amikor bázist létesítettek a környezetükben.³¹ A szintén a Világörökség részét képező észak-szíriai ősi falvakban található szobrokat pedig céltáblaként használták, a mozdítható javakat pedig a feketepiacon eladták.³² A rombolás mellett egyébként a szíriai kulturális örökségben komoly károkat okoz a fosztogatás is, mely a harcokban részt vevő felek, de elsősorban az Iszlám Állam egyik fő bevételi forrása. Az ISIS csak azokat a kulturális javakat pusztítja el, melyeket nem tud értékesíteni, azaz főleg az ingatlan kategóriába tartozókat.³³

A jogi felelősségre vonás korábbi esetei és problematikája

A kulturális örökség védelme a belső jog alapján

Ahhoz, hogy látható legyen, milyen alapok állnak rendelkezésre a már említett két országban a kulturális javak védelmére, először azt mutatom be, hogy azok mely releváns nemzetközi egyezményeket ratifikálták. A korábban bemutatott szerződések közül Irak az 1954-es hágai egyezményt, és annak első jegyzőkönyvét, valamint a Világörökségi Egyezményt ratifikálta. Ugyanez elmondható Szíriáról is, azzal a kiegészítéssel, hogy a hágai második jegyzőkönyv, illetve a Római Statútum aláírására is sor került, azonban azok a belső jogba történő beépítésére nem.³⁴ Ez azért problémás, mert épp ez utóbbi kettő fogalmaz meg olyan kötelezettséget a részes államokra nézve, hogy büntetőjogi úton vonják felelősségre a kulturális javakat rombolókat, így egyfajta kiindulási alapot jelentenek. Ennek ellenére mindkét állam rendelkezik saját, a kulturális örökség védelmét biztosító, szankciókat is tartalmazó jogszabályokkal.

Irakban 1936-ban fogadták el a Régiségekről szóló törvényt, melyet többször módosítottak, utoljára 2002-ben. Így született meg 2002. évi I.V. törvény, mely az Irak régiségeiért és örökségéért címet viseli. A jogszabály a kulturális javak két fajtáját különbözteti meg. A 4. cikk szerint „régiségnek” az ország területén található, ember által alkotott – pl. épített, készített, faragott – ingó vagy ingatlan javak számítanak, melyek legalább kétszáz évesek. „Örökségi anyagok” pedig azok az ingó vagy ingatlan értékek, melyek történelmi, nemzeti, vallási vagy művészi értéket képviselnek, és kétszáz évnél nem régebbiek. A törvény tiltja, többek között, a régiségre vagy kulturális örökségre, illetve azok „tiltott zónájába” való építkezést,³⁵ a javak bármilyen rongálását, valamint az ország területéről engedély nélkül történő kivitelét.³⁶

A törvény 6. fejezete foglalkozik a büntetésekkal. Ezekről általánosságban az mondható el, hogy szigorúbban büntetik a régiségre elkövetett cselekményeket, valamint ha az elkövető valamely, a kulturális javak védelmével foglalkozó hatóság tagja. A szankciók olykor igen súlyosak: pl. a 41. cikk szerint halálbüntetés jár azért, ha valaki szándékosan régiséget visz ki az ország területéről, vagy megkísérli azt. A régiségek rombolásáért pedig a 43. cikk szerint tíz évig terjedő szabadságvesztés, és helyreállítás várható költsége kétszeresének megfizetése a kiszabandó büntetés. A törvény tiltja az illegális kereskedelmet is: a 44. cikk szerint szintén tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ugyanakkor a bírság értékét egy millió iraki dinárban maximalizálja.

³¹ GERSTENBLITH, 2016. 373.

³² LOSTAL, 2015. 4.

³³ GERSTENBLITH, 2016. 357-361.

³⁴ Uo. 353.

³⁵ Irak 2002. évi I.V. törvénye, 15. cikk (2) bek.

³⁶ Irak 2002. évi I.V. törvénye, 22. cikk (1) bek. c) pont; (3) bek.

Szíriában 1963-ban fogadták a Régiségekről szóló törvényt, melyet legutóbb 1999-ben módosítottak (1999. évi I. törvény). A jogszabály 1. cikke a régiségekre nézve az iraki törvénnyel egyező fogalmat ad meg, viszont jobban részletezi, mit kell érteni az egyes kategóriák alatt. A 7. cikk tiltja a régiségek elpusztítását, átalakítását vagy rombolását. Amiben a szír törvény, ellentétben az irakival, konkrétan tilalmazza, hogy az ingatlan kulturális javak ötszáz méteres közelébe katonai létesítményeket telepítsenek.³⁷ Tiltás ezen kifejezett módja nagyobb védelmet biztosít az értékeknek.

A büntetéseket a törvény 5. fejezete részletezi. Általánosságban az mondható el, hogy ez is együtt alkalmazza szabadságvesztést és a pénzbüntetést, viszont enyhébb szankciókat tartalmaz, mint az iraki jogszabály, hiszen nem ismeri a halálbüntetés intézményét. A kulturális javak csempészését tizenötötől huszonöt évig terjedő szabadságvesztéssel és pénzbüntetéssel rendeli büntetni. Régiségek ellopásáért tíztől tizenöt évig terjedő, míg azok rongálásáért vagy elpusztításáért öttől tíz évig terjedő szabadságvesztés jár a pénzbüntetés mellett.³⁸

Sem az iraki, sem a szír törvény nem tartalmaz rendelkezést arra vonatkozólag, hogy különleges körülmények lerontanák az alkalmazásukat. Ez azt jelenti, hogy fegyveres konfliktusok esetén is ugyanolyan kötelező erővel bírnak, ezek alapján pedig az elkövetők felelősségre vonhatók. Azonban, mivel a jelenlegi állapotok mellett az igazságszolgáltatás egyik országban sem működik megfelelően, kérdéses, hogy az elkövetők felelősségre vonása mikor fog megtörténni. Továbbá problémát jelentene az is, hogy a belső jog alapján valószínűleg csak azokat ítélnék el, akik a vesztes oldalon harcolva követték el a cselekményeiket, a győztesek pedig nem kerülnének bíróság elé.

A felelősségre vonás korábbi esetei nemzetközi büntetőbíróságok előtt

Ahhoz, hogy látható legyen, miként kerülhet sor a kulturális örökséget rombolók felelősségre vonására nemzetközi szervek előtt, néhány korábbi esetet mutatok be, amikor a bíróságok háborús bűncselekményt állapítottak meg, és az elkövetőket ez alapján ítélték el. Azért tartom szükségesnek, hogy ezzel is foglalkozzam, mert a nemzeti bíróságok eljárása az említett országokban valószínűleg nélkülözné a pártatlanságot, így egyéb opciók számbevétele is ajánlott.

A délszláv háború

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1993-ban hozta létre a volt Jugoszlávia területén elkövetett nemzetközi bűncselekményeket vizsgáló büntetőtörvényszéket.³⁹ A törvényszék joghatósága a volt Jugoszlávia területén, 1991. január 1-jétől elkövetett háborús és emberiség elleni bűncselekményekre, illetve népiirtásra terjedt ki. Az ICTY statútumában a kulturális örökség rombolása a háború szabályainak és szokásainak megszegése között szerepelt.⁴⁰ A törvényszék pedig igen aktív volt a kulturális örökségvédelem területén, hiszen tizenegy ügyben ítélt el olyan egyéneket, akik kulturális javak elpusztításáért voltak felelősek.⁴¹ Ezekből mutatok be kettőt.

³⁷ Szíria 1999. évi I. törvénye, 26. cikk.

³⁸ Szíria 1999. évi I. törvénye, 56-58. cikk.

³⁹ Röviden: Jugoszlávia-törvényszék vagy ICTY.

⁴⁰ A 3. cikk d) pontja szerinti fogalom a következő: a vallási, jótékonyági, oktatási, művészeti vagy tudományos intézmények, valamint a történelmi emlékművek, és a művészeti vagy tudományos alkotások elkobzása, elpusztítása, vagy az ezekben való szándékos károkozás.

⁴¹ ELLIS, Mark S.: The ICC's Role in Combatting the Destruction of Cultural Heritage. *Case Western Reserve Journal of International Law* Vol. 49., 1 (2017) 41.

Az egyik ilyen jelentős eset a Strugar-ügy. A vádlott a jugoszláv hadsereg egyik parancsnoka volt, és ő rendelte el a Világörökségi Listán szereplő Dubrovnik óvárosának bombázását, melynek során több száz történelmi épület pusztult el vagy szenvedett károkat, nem is beszélve a több, mint ötven halálos áldozatról. A támadásra annak ellenére került sor, hogy azt stratégiai okok sem indokolták. Strugart a bíróság bűnösnek találta a háború szabályainak és szokásainak megszegésében, különösen a kulturális örökség védelmét deklaráló pont alapján, és nyolc év szabadságvesztésre ítélte.⁴²

A másik eset, amit bemutatok, a bosznia-hercegovinai Mostar városában található Öreg-híd lerombolásához kapcsolódik. A hidat a törökök tervezték és 1566-ra készült el. Jelentőségét az adja, hogy etnikailag és vallásilag különböző városrészeket köt össze. A hidat a délszláv háború alatt a horvát csapatok rombolták le, mivel az fontos utánpótlási útvonalnak számított a boszniai muszlim csapatok számára. Ezt a bíróság sem vonta kétségbe ítéletében, ugyanakkor megállapította a vádlottak bűnösségét, melyet azzal indokolt, hogy a híd lerombolása hozzájárult a muszlim civil lakosság elszigeteléséhez, ezzel tovább rontva az egyébként is rossz körülményeket a folyó azon partján. Az ítélet indokolásában a bíróság azt mondta ki, hogy a híd elpusztítása súlyos kihatással volt a mostari muszlim lakosság kulturális életére, külön kiemelve a „kulturális, történelmi és szimbolikus értéket”, melyet a híd képviselt.⁴³

Az al-Mahdi-ügy

2012 januárjában az Al-Kaidához köthető Ansar Dine militarista csoport vezetésével fegyveres felkelés robbant ki Mali északi részén. Az ország egyik legnagyobb városa, Timbuktu is a felkelők irányítása alá került. A város az iszlám fontos intellektuális és spirituális központja volt a XV-XVI. században, és gazdag gyűjteménnyel rendelkezett középkori és ez után keletkezett iszlám kéziratokból. Ezeknek köszönhetően Timbuktu az UNESCO Világörökségi Listáján is szerepel. A fegyveresek a Világörökség részét képező mecsetet és az iszlám szúfista ágazatához tartozó szentek síremlékeit rombolták le, illetve nagyszámú kéziratot égettek el.⁴⁴ A cselekmények egyik fő felelőse egyértelműen Ahmad al-Faqi al-Mahdi volt, akiről videofelvételek készültek, ahogy irányítja a támadásokat, majd kérkedik is velük. Al-Mahdi ellen a Nemzetközi Büntetőbíróság adott ki elfogatóparancsot, és járt el az ügyében. Mivel az ország ratifikálta a Római Statútumot, így erre lehetőség is volt.⁴⁵

Az ICC öt feltételt támasztott, melyek bizonyítása esetén al-Mahdi bűnössége megállapítható:

- az elkövető irányította a támadásokat;
- a támadások célpontja egy vagy több épület, melyek vallási, oktatási, művészeti, tudományos vagy jótékonyági célt szolgálnak vagy történelmi emlékmű, kórház, sebesülteket ellátó egyéb hely, mely nem minősül katonai célpontnak;
- az elkövető szándékosan támadta meg az említett célpontokat;
- a cselekmény elkövetésére egy nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktus kapcsán vagy keretében került sor;

⁴² FINCHAM, 2017. 177.

⁴³ Uo. 177-178.

⁴⁴ GERSTENBLITH, 2016. 356-357.

⁴⁵ CUNO, James: The Responsibility to Protect the World's Cultural Heritage. *Brown Journal of World Affairs* Vol. 23., 1 (2016) 103.

– az elkövető tisztában volt a fegyveres konfliktus tényével.⁴⁶

Mivel a Büntetőbíróság mind az öt feltétel fennálltát megállapította, a terheltek bűnösnek mondta ki, és kilenc év szabadságvesztésre ítélte. Az ügy jelentőségét az adja, hogy ekkor fordult elő először, hogy az ICC „pusztán” a kulturális örökség rombolása miatt ítéljen el egy vádlottat. Ezzel gyakorlatilag elismerte ezen cselekmények jól megkülönböztethető természetét, és azok súlyát nemzetközi jogi szempontból.⁴⁷

Megoldási javaslat: egy *ad hoc* büntetőbíróság létrehozása

A kérdés továbbra is fennáll: miként lehetséges a vizsgált országokban az elkövetők – azaz elsősorban az Iszlám Állam tagjainak – felelősségre vonása? Véleményem szerint a térségben elkövetett ilyen jellegű bűncselekményeket nemzetközi büntetőbírói szervezeteknek kell elbírálniuk, a bemutatott példákhoz hasonlóan. A korábbi esetekből láthatjuk, hogy a jogi alapok rendelkezésre állnak az elkövetők elítéléséhez, már csak a fórumot kell megtalálni, amely az Irak és Szíria területén elkövetett bűncselekmények vonatkozásában eljár. A Nemzetközi Büntetőbíróság a Római Statútum ratifikálása esetén is csak a beépítést követően elkövetett cselekményeket tudná elbírálni, ezért ez sem jelentene kielégítő megoldást, hiszen számos műemlék és műalkotás elpusztítására már ez ideig sor került, és az ezeket a deliktumokat elkövetők felelősségre vonására így nem kerülne sor. Ugyanakkor az ICC el tudna járni pl. az Iszlám Állam azon tagjaival szemben, akik egy olyan ország honosai, mely ratifikálta a Statútumot.

Mivel a Nemzetközi Büntetőbíróság kielégítő megoldást nem tud nyújtani a jogi felelősségre vonással kapcsolatos problémákra, így – álláspontom szerint – egy, az Irak és Szíria területén a fegyveres konfliktusok kirobbanása óta elkövetett nemzetközi bűncselekményeket elbíráló, *ad hoc* törvényszék tudná a legjobban megoldani. Ahogy azt korábban bemutatam, ilyen jellegű szervek már több ízben megállapították egyének felelősségét a kulturális örökség rombolásáért. Egy *ad hoc* bíróság statútumában – a jugoszláviai példának megfelelően – visszamenőleges hatállyal lehetne joghatóságot alapítani az ebben a térségben elkövetett deliktumokra. Mivel ezt a szervet az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa hozná létre az Alapokmány VII. fejezetében meghatározott hatáskörében eljárva, így valamennyi állam köteles lenne a vele való együttműködésre. Továbbá, a bíróságot létrehozó statútumban, lehetőség lenne a kulturális örökség ellen elkövetett deliktumok meghatározásának pontosítására. Emellett a statútumban az illegális műkincs-kereskedelem büntetendővé nyilvánítására is lehetőség nyílna, mely szintén komoly károkat okoz a térségben. Egy ilyen bíróság létrehozatala biztos igénybe venne némi időt, ám ez a felelősségre vonás sikerét a legtöbb esetben nem csökkentené, hiszen pusztításról számos bizonyíték áll rendelkezésre.

Összegzés

Irak és Szíria páratlan kulturális öröksége a közelmúlt fegyveres konfliktusai következtében súlyos károkat szenvedett. Habár – ahogy az tanulmányomból kiderült – a kulturális örökség nemzetközi védelme több egyezményrel is körülbástyázott, a releváns szerződések ratifikációjának hiányában igazi büntetőjogi oltalom kevésbé valósul meg. Ugyan léteznek ilyen témájú, szankciókat is tartalmazó belső törvények, de ezek alkalmazása a jelenlegi körülmények között egyáltalán nem biztosított. A Római Statútum ratifikációjának hiányában pedig

⁴⁶ Az al-Mahdi-ügy ítéletének 13. pontja.

⁴⁷ GERSTENBLITH, 2016. 387.

a Nemzetközi Büntetőbíróságnak nincs joghatósága eljárni a bűncselekmények vonatkozásában.

Véleményem szerint a jogi felelősségre vonás problémájára jelen körülmények között egy *ad hoc* szerv nyújtaná a legjobb megoldást. Ugyanakkor egy ilyen szerv létrehozatalát akadályozhatja az, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjai mind érintettek valamilyen szinten a közel-keleti konfliktusokban, így a szükséges egyetértés közöttük nem vehető biztosra. Ezzel ellentétben az Iszlám Államot valamennyien elítélik és fenyegetésnek tekintik, így talán mégis lehetséges a kompromisszum olyan rendelkezések meghozatala terén, mely gyengíti a terrorszervezetet azáltal, hogy vezetőik közül többeket felelősségre vonnának – egyebek mellett – az emberiség kulturális örökségének rombolásáért.

A kulturális örökség védelme fegyveres konfliktusok idején továbbra sem részesül a jelentőségéhez mérhető figyelemben. Sok állam még mindig nem ratifikálta pl. az 1954-es hágai egyezményt vagy annak II. jegyzőkönyvét, melyek pont egy nagyobb fokú védelem kialakítását tűzik ki célul. Amíg pedig többen, hasonló felfogást követve, még a harcokkal együtt járó, járulékos veszteségeként tekintenek a kulturális javak pusztulására, addig a tanulmányban bemutatott, egyébként üdvözülendő, precedenseket sem fogják újak követni.

IMRE ÁGOSTON PÁSZKA

The Destruction of Cultural Heritage as a War Crime:
The Acts of the Islamic State in the Middle East

(Summary)

The history of the Middle East is really rich and its cultural heritage is unique and irreplaceable. This region is also known for the armed conflicts that have taken place there. And armed conflict goes together with the destruction of cultural heritage, usually motivated by showing power.

The recent armed conflicts in the Middle East have not only had civilian casualties but also the cultural heritage have suffered serious damage. Above all, the Iraqi and Syrian properties are in constant danger, in consequence of the acts of the Islamic State. This terrorist group intentionally and systematically destroyed countless cultural objects or sold them on the black market to finance its military activity.

Several international agreements securing the protection of cultural heritage and some of them even state criminal provisions in case of destruction. Also, the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) punishes these kind of acts as war crimes. Nonetheless, we can rarely see a case where a court find the perpetrator guilty in destruction of cultural heritage.

In this paper I delimit the most common definitions we can find in international agreements: cultural property and cultural heritage. I also demonstrate the history and present of cultural heritage protection. After that, I present the damages in cultural heritage caused by recent armed conflicts in Iraq and Syria. Finally, I examine the possibilities of criminal procedure in case when the national level cannot act and the ICC does not have jurisdiction to act.